

JEAN-PAUL SARTRE

ILYEN VAGYOK

A hetvenéves filozófus-íróval készített interjúból vett részletünk dokumentumértékű vallomásokot tartalmaz J.-P. Sartre emberi és alkotói pályájáról. A kérdező P. Contat életének olyan vonatkozásairól faggatja Sartre-t, amelyek kortársaihoz fűződő kapcsolataira, a különböző művészetekhez való viszonyára, a közte és Simone de Beauvoir között kialakult életközösségre stb. vonatkoznak. A részlet érinti J.-P. Sartre viszonyát a marxizmushoz, s azzal a közléssel, hogy már a háború előtt olvasta *A tőkét* és Marx egyéb műveit, de nem értette meg őket, bepillantást nyújt ennek az ellentmondásos viszonynak a kezdeteibe.

Ismeretes, hogy az ötvenes évek elején Sartre határozottan közeledett a marxizmushoz, amelyet a kort legjobban képviselő ideológiának minősített, s azt állította róla, hogy úgy vonzza magához a legjobb értelmiségieket, mint ahogy a hold vonzza dagály idején a tengerek vizeit. E nyilatkozatok s az ezeknek megfelelő gyakorlati állásfoglalások ellenére Sartre tévesen ítélte meg a marxizmus és az egzisztencializmus viszonyát. Az utóbbit úgy kívánta az előbbibe beépíteni, hogy ott — többek között — etikapótlékként autonóm szerepet juttasson. Nem egyeztetők továbbá össze a marxizmussal Sartre-nak azok a nézetei sem, amelyeket (főként az utóbbi években) az ideológia és egy adott szituáció, az általános és a sajátos, az elmélet és a gyakorlat viszonyáról fogalmazott meg. E negatívumok ellenére a marxizmus és az egzisztencializmus párbeszéde számos vonatkozásban termékenynek bizonyult. Olyan kérdések korszerű tisztázásához járult hozzá, mint az élet értéke, a szabadság, a felelősség, az elkötelezettség.

Napi négy óra zene

Contat: Nagy szerepet játszik életében a zene. Kevesen tudják...

Sartre: A zene mindig sokat jelentett számomra mint szórakozás és mint az önképzés egyik fő eleme. Családomban mindenki muzsikos volt: nagyapám zongorázott és orgonált, nagyanyám elég jól zongorázott, anyám szintén, de még énekel is. Mindkét nagybátyám, első-sorban Georges bátyám — akinek a felesége szintén rendkívül muzikális volt —, kitűnő zongorista, s mint tudja, Albert nagybátyám sem orgonált éppen rosszul. Röviden, a Schweitzer családban mindenki zenélt, s egész gyermekkoromat zenei környezetben töltöttem.

Nyolc- vagy kilencéves koromban zongorázni tanítottak. Aztán tizenkét éves koromig, amikor La Rochelle-be költöztünk, semmi. Ott, abban a házban, ahol anyámmal és mostohaapámmal éltünk, volt egy nagy szalon, amelyet csupán összejövetelekre használtak, s a

szalonban egy zongora. Ott tanulgattam tovább, a saját fejem után. Először operett-zongorakivonatokat játszottam, majd anyámmal négykezeseket, Mendelssohnt például. Lassanként nehezebb darabok is sorra kerültek, Beethoven, Schumann, s végül Bach, nem egészen helyes ujjrenddel, de végül majdnem elértem az előírt tempókat [...].

Végül valóban bonyolult műveket is el tudtam játszani, Chopin- és Beethoven-szonátákat, kivéve az utolsókat, amelyek nagyon nehezek; ezeknek csak egyes részeit játszottam. És Schumann, Mozartot adtam elő, opera- vagy operettáriákat is, és énekeltem hozzá; baritonhangom volt, de sose képeztem. A zongorázást sem tanultam módszeresen, sose végeztem ujjgyakorlatokat; de minthogy ugyanazt a darabot többször ismételtam, a játékom végeredményben elviselhető lett. Huszonkét éves koromban, mint az École Normale Supérieure hallgatója, még zongoraleckéket is adtam.

A zongorajáték végül szükségletemmé vált. Például 42-ben Simone de Beauvoir délutánonként eljött hozzám a Bonaparte utcába dolgozni; olvasott vagy írt, én a zongorához ültem, sokszor két óra hosszat is játszottam kedvtelésből, lepötyögtettem valami újat, vagy ki tudja hányadszor eljátszottam egy Bach² prelúdiumot vagy fúgát, egy Beethoven-szonátát.

Contat: Barátoknak is játszott?

Sartre: Nem, sosem kérte senki. Kétször fogadott lányommal, Arlette-tel játszottam; ő énekelt vagy fuvolázott, én kísérem. Évekig csináltuk, de én most már sajnos nem tudok játszani. Különbösen már régebben felhagytam vele, még mielőtt a látásom romlani kezdett, mert ujjaim elveszítették mozgékonyosságukat, és koordinálási zavaraim támadtak. Ezért most több muzsikát hallgatok, mint régen. Elmondhatom, zeneismeretem a barokktól az atonalisig terjed.

Majdnem minden este lemezeket hallgatunk Simone de Beauvoirról, mindenfélét, s napközben néha a France-Musique adásait. Írás közben sosem hallgatom rádiót, ahogy azt valószínűleg sok író teszi. De ma már, hogy kevesebbet dolgozom, nagyon szívesen hallgatom a France-Musique műsorait, amelyek alapján véve nem is olyan rosszak.

Contat: Kik a kedvenc zeneszerzői?

Sartre: Elsőnek Beethovent mondanám, nekem ő a legnagyobb, azután Chopin, Schumann és a modernek közül a három leghíresebb atonalis: Schönberg, Berg és Webern; őket nagyon szeretem, különösen Webernt, de Berget is, a *Koncert egy angyal emlékére*, és természetesen a *Wozzecket*. Schönberget valamivel kevésbé kedvelem, nekem túl pedáns. És még van valaki, akit nagyon szeretek: Bartók. 1945-ben fedeztem fel Amerikában, mikor New Yorkban voltam. Azelőtt egyáltalán nem ismertem. Bartók nagy zenei szenvedélyeim egyike lett, és az is marad.

Boulezt is nagyon kedvelem; nem zseni, de nagy tehetség. Amint látja, eklektikus ízlésem van. A régi zenét is nagyon szeretem: Monteverdit, Gesualdót, az akkori operákat. Különbösen az operát általában nagyon kedvelem.

Láthatja tehát, hogy mikor teljesen egészséges voltam, a zene napjaim jó négy óráját töltötte be, most még többet. Ha választhattam volna, mit veszítsek el, a hallásomat vagy a látásomat, a hallásról mondtam volna le, de nagy sajnálattal, éppen a zene miatt.

Egy Sartre-szonáta

Contat: Sose komponált?

Sartre: Dehogynem, egy szonátát is írtam. Azt hiszem, Castornak* megvan még. Debussy-hatást mutatott, de már nem emlékszem pontosan. Nagyon szeretem Debussyt meg Ravelt is.

Contat: Az ön számára nem létezik fekete bárány a zenében?

Sartre: Számomra tulajdonképpen nem léteznek fekete bárányok. Schubert, ha akarja; különösen a dalok. Nem lehet őket például Schumann dalaihoz még hasonlítani sem. A Schubert-dalok lomposak, és olcsó a melodikájuk. Hasonlítsa csak össze őket egy Schumann-dal melodikájával!

Míndamellet valóban feltűnő, hogy könyveimben sosem esik szó zenéről. Azt hiszem azért, mert nem sokat mondhattam volna, ami ne lenne közismert. Itt van ugyan az a bevezető, amit egykor René Leibowitz könyvéhez írtam — ő az egyike azon kevés muzsikuskoknak, akiket közelebbről, személyesen ismertem —, de én ott kevesebbet szólok a zenéről, mint a zene jelentésének kérdéséről, és ez valóban nem is tartozik legjobb szövegeim közé.

Contat: De Az undorban ott van a híres rész, amelyből arra lehetne következtetni, hogy ön megveti a komoly zenét: „És a koncerttermek tele vannak megalázottakkal és sértettekkel [...] Azt hiszik, a szépség megvigasztalja őket. Az oktalanok.”

Sartre: Ez igaz, sose hittem, hogy a zenét hangversenytermekben kell hallgatni. A zenét egyedül kell élvezni, rádióból vagy lemezzel, vagy úgy, hogy néhány barát együtt muzsikál. Zenét hallgatni úgy, hogy ismeretlen emberek tömege vesz körül, képtelenség. A zenehallgatás egyéni élmény. Legfeljebb a szimfonikus zene felel meg a nyilvános előadásnak — bár azt is az egyedi hallgatónak írták —, de a kamarazene, a bensőséges zene esetében ez abszurdum.

Contat: A bensőséges zenét kedveli inkább?

Sartre: Úgy vélem, eddig senki sem volt képes valódi szimfóniát írni, túl nehéz.

Contat: Beethoven sem?

Sartre: Beethoven sem. Legfeljebb a kilencedik, az majdnem tökéletes szimfónia.

* Simone de Beauvoir beceneve

Contat: Vajon az, ahogyan ön elutasítja a hangverseny intézményét, nem általában minden szertartásnak, formáságnak az elutasítása?

Sartre: Lehet. Mindenesetre, ha eltekintünk az én tulajdonképpeni barátaitól — akik ugyancsak ritkán hívnak meg —, sosem járok látogatóba. Mindig irtóztam az effélettől. Vacsora ismeretlenekkel: nem étkezés, hanem zabálás.

Cocteau felületes volt

Contat: Mégis volt egy időszak, amikor nagyon szívesen ismerkedett meg új emberekkel.

Sartre: Igen, például a háború után, akkor ismertem meg Hemingwayt és Dos Passost. Olyan írókkal jöttem össze, mint Salacrou, Leiris, Queneau, Cocteau. Igen, voltak ismerőseim, mint minden írónak, aki kortársaival társalog. Ez egyébként csak 1942-ben vagy 43-ban kezdődött. Minden író, akivel kapcsolatban álltam, náciellenes volt, és valamilyen módon részt vett az ellenállási mozgalomban. A háború után találkoztam amerikai, olasz és néhány angol íróval. És aztán itt voltak azok, akik Franciaországba jöttek, és találkozni akartak velem. 1945 és 1948 között sok ember akart megismerni.

Contat: És miért lazultak meg ezek az időnként valóban baráti, irodalmi kapcsolatok?

Sartre: Ez részben a többiekén, részben rajtam múlt. A külföldi írók esetében egész egyszerűen a térbeli távolság játszott közre, és az a körülmény, hogy én nagyon kevés levelet írok: sosem leveleztem írókkal. Időnként találkoztunk, ha Párizsba jöttek. A francia írókkal egészen más a helyzet. Egyeseket szem elől tévesztettem, anélkül hogy a legkisebb nézeteltérés lett volna közöttünk, csupán mert céljaink és gondjaink túl eltérően alakultak — tudja, hogy van ez.

Másokkal, különbözőségünk ellenére, továbbra is kitűnő kapcsolatom volt. Így csüggett például Cocteau-n, akit 1944-ben ismertem meg, s akivel mindvégig gyakran jöttem össze: még halála előtt néhány nappal is együtt vacsoráztunk. Nagyon rokonszenvesnek találtam, és sokkal kevésbé bohóckodónak, mint ahogyan ma beállítják. Többnyire ő beszélt. Arról, ahogy a világot látja, a gondolatairól — s mindebből meglehetősen keveset jegyeztem meg, mert nagyon felületesnek találtam. Ragyogó társalgó volt, nagyfokú érzékenységgel, de gondolatszegény. Amivel nem azt akarom mondani, hogy nem tartom őt igen rangos költőnek.

Contat: Akkoriban ön végig azokhoz tartozott, akiket „tout Paris“-nak neveznek.

Sartre: Én nem tartoztam igazán az „egész Párizs“-hoz. Inkább a színházhoz érintkezésbe olyan emberekkel, akiket különben sosem ismertem volna meg. Így találkoztam Colette-tel Simone Berriau-nál, akit jól ismertem, mivel minden darabomnak, a *Zárt tárgyalást* kivéve, az ő színházában volt az ősbemutatója. Rengeteg embert ismert, és szeretetreméltó házigazda volt. Nagyon vonzódtam Yves Mirande-hoz, akivel ő akkoriban élt; nagyon szórakoztatott. Érzékeny és furcsa férfi. Emlékszem, egyszer Jouvet-nak fölolvastam *Az Ördög és a Jóistenből*; a darabból csak az első felvonás volt készen, és Jouvet engedélyt kért a gyóntatójától, hogy színre vigye. Meghallgatta tehát az első felvonást; Simone Berriau szalonjában voltunk, jelen volt Mirande is. Jouvét egy szót sem szólt, összehúzott szemöldökkel és harcias arckifejezéssel fülelt. Amikor befejeztem, a hosszú hallgatás után megszólalt Mirande: „Vitriolos szavakat használsz.“ Ez volt az egyetlen kommentár, mert erre felállt Jouvet, és elnézésünket kérte: másnap Amerikába kellett utaznia. Szegény Mirande, bókolni akart nekem, s csak egy közhelyet talált a tarisznyájában!

Ilyen dolgok kapcsoltak csupán — mindig a színházzal összefüggésben — az „egész Párizs“-hoz. Különböznem mindig ugyanabban az időben, a délelőtti munka után egy óra körül fogadtam azokat, akik beszélni akartak velem, esetleg megmutatni egy könyvet, vagy tanácsért jöttek...

Contat: Még fogadja azokat a fiatal embereket, akik az ön műveivel foglalkoznak?

Sartre: Igen, ilyeneket mindig fogadok. Nemrégén középiskolásokkal találkoztam, Puig (Sartre titkára. — A szerk. megjegyzése) barátaival, akiknek *A tisztességtudó utcalányról* kellett dolgozatot írniuk, s akik tölem akartak valamit hallani a témáról.

Contat: De volt idő, mikor önnek feltehetőleg örömet szerzett a hírességekkel való találkozás.

Sartre: Valójában sosem én voltam a kezdeményező. Írtak nekem, vagy Cau útján léptek velem kapcsolatba — s én igent vagy nemet mondtam. Ily módon ismertem meg például egy színészt, akit nagyra tartottam: Erich von Stroheimot. Többször találkoztunk. De az ilyen emberekkel folytatható beszélgetésekben, a nyíltság ellenére, mindig van valami szertartásos. Olyan emberrel, aki

éppen útban van a híresség felé, érdekesebb a beszélgetés: látni lehet, milyen fokozatokon, milyen fázisokon megy át. Atalakulásában és lényegében ragadható meg. Ha azonban az ember találkozik egy olyan úrral, aki már „a” Chaplin vagy „a” Stroheim, csak annyit lát, amennyit az megszokásszerűen látatni enged, s a szerep kerül előtérbe. Nem játssza meg magát, csak éppen birtokába vette a szerep.

Fordulat: a háború

Contat: És ön — önt is birtokába vette a szerep?

Sartre: Nem, mert nincs is ilyen szerepem. Bizonyosan tudom, hogy kialakult rólam valamilyen kép, de ez a másoké, nem az enyém. Nem is tudom, melyik az enyém; nem sokat gondolok magamra mint személyre. Inkább olyan dolgokról gondolkodom, amelyek másokra is vonatkoznak.

Körülbelül tizenkilenc éves koromig érdeklődtem önmagam iránt, később inkább általánosabb érvényű megfigyeléseket végeztem magamon, a *L'imaginaire* megírásakor például, amikor önnön tudatomban kotoráztam. A szavakkal gyermekkoromat, elmúlt éneimet akartam megragadni, megérteni, hogyan váltam azzá, aki az írás pillanatában voltam. De még sok könyvet kellett volna írnom, hogy megmagyarázzam, mi vagyok. Ezt próbálom most is, ameddig az időm engedi, Simone de Beauvoirral, ebben az önéletrajzi kötetben. Megpróbálom elmagyarázni a változást, azt, ahogyan bizonyos események hatottak rám.

Nem hiszem, hogy az ember lélettörténete már a gyermekkorban kirajzolódik. Ugy vélem, vannak még más, éppoly fontos életszakaszok, amelyek döntő módon hatnak a fejlődésre: a serdülőkori, a fiatal évek, de még az érettség, az öregkor is. Az én életemben van egy nyilvánvaló törés, amikor olyan élesen elválaszt két szakaszt, hogy én most, a másodikból nem ismerek egészen az elsőbeni magamra: nevezetesen a háború előtti és utáni korszak.

A háború valóban kettészelte életemet. Amikor kitört, harmincnégy éves voltam, amikor befejeződött, negyven; ez ténylegesen éppen a fiatalságból az érett férfikorba való átmenetet jelentette. Ugyanakkor a háború felfedte előttem önmagamot a világ vonatkozásában. A leckéből megtanultam a fogás mélyesége elidegenedettséget és az emberekhez kapcsolódást, megismertem az ellenséget, az igazit, nem az ellenfelet, akivel egyazon társadalomban élünk, s szavakkal ejt el, hanem az El-

lenséget, akinek intésére az embert le tartóztathatják, és gödörbe vethetik fegyveres férfiak.

És én, az elnyomott, a megvert, de még mindig élő ember éppen akkor tanultam meg a társadalmi rendet, a demokratikus társadalomét, amikor elnyomott és szétzillesztett volt, s mi harcoltunk, hogy értékét bebizonyítsuk, abban a reményben, hogy a háború után ez a társadalom újra talpraáll majd. E ponton nőttem fel a háború előtti individualizmustól és individuumból a társadalmihoz, a szocializmushoz. Ez volt életem igazi fordulópontja: háború előtt, háború után. Korábban olyan művekhez jutottam el, mint *Az undor*, melyben a társadalom iránti magatartás metafizikai volt, később fokozatosan olyan művekhez, mint *A dialektikus ész kritikája*.

[...]

Balga kritikusok

Contat: Előfordult már [...], hogy magyarázóit világitották meg az ön számára műveinek valamely vonatkozását?

Sartre: Nem. Én még egyik kommentátoromtól sem tanultam. De 1945 óta gondolkodom arra a napra, amikor valaki olyat ír rólam, ami felvilágosít majd önnön gondolkodásomról. Világosan látom, hogy akik 1940-ben vagy 1945-ben Zolát vagy Hugót olvasták, olyan dolgokat értettek a műveikbe, amit ők maguk nem tudatosan helyeztek bele, s folyamatosan újraértékeltek őket. Használó — gondoltam — élő íróval is megeshet. De nem így van: először halottnak kell lenni. Vagy a magyarázóknak meg kellene haladnia az író, akit tanulmányoz, ami ritkán történik meg.

Contat: Az önnel foglalkozó művek tömegében valóban nem akad semmi használható?

Sartre: Ez túlzó állítás lenne. De elmondhatom, hogy mindabból, amit magamról olvastam — és természetesen nem olvastam mindet, alig egytizedét —, nem tanultam semmit. Vagy — jobbik esetben — gondolataim igazsághű bemutatását találok, vagy ellenem irányuló támadásokról van szó, s ezeknek nem tulajdonítok jelentőséget, mert véleményem szerint mindannak a félreértésén alapszanak, amit mondani akartam.

Contat: Mindenesetre van valaki, aki hosszú ideje makacsul szarvára tüzi az ön gondolatait, éspedig az ön egykori eszmetársa, Raymond Aron.

Sartre: Csakhogy én nagyon is jól ismerem Aron ötleteit. Tudom, merre

tart. Ami engem illet, én régen túl vagyok az ő álláspontján. Ha rólam ír, saját gondolkodását exponálja, és semmit sem nyújt, ami az enyémet érintené. Elolvastam utolsó könyvét, melyben *A dialektikus ész kritikáját* akarja megcáfolni. Kérdéseket vet föl, amelyek az ő szempontjából annál is jogosultabbak, mivel engem abszolút nem érintenek. Véleményem szerint gondolataimat travesztálja, hogy annál cáfolhatóbbak legyenek.

Contat: Aron — inkább szomorúan, mint keserűen — azt mondja, hogy ön csupán sértésekkel felelt az ő érveire.

Sartre: Én keveset veszekedtem életemben. Őt 1968-ban — ha úgy tetszik — „szidtam”, mert abban a pillanatban elviselhetetlennek tűnt nekem a magatartása. Hogy ez a nagyon eszes, nagyon képzett professzor 68 májusából nem vonta le az adódó következtetést, mutatja, hogy intelligenciája és tudása korlátozott. Egyáltalán nem értette meg, mi történik.

Contat: Ez még nem feltétlen ok szidalmazásra.

Sartre: De az, és élvezettel tettem. Így akartam bebizonyítani, hogy 68 májusának társadalmi mozgalmából ő zárta ki magát, s ezt a kirekesztést akartam a magam részéről teljessé tenni. Azelőtt számomra tanár volt, akinek a gondolataival nem értek egyet, de ezeket ő a Sorbonne diákjainak adta elő, akik vitatkozhattak fölöttük. De amikor láttam, hogyan gondolkozik a diákokról, akik az előadásaira járnak, s akik az egyetemi oktatás egészét kérdőjelezték meg, felismertem, hogy sosem érintette a tanítványait.

Én a tanárt támadtam, a professzort, aki saját diákjai ellen fordul, nem a *Le Figaro* vezércikkíróját — az mondhat, amit akar.

Contat: Ön általában nem ellenzi a gondolatok megvitatását...

Sartre: Én könyveket írok, a könyvekben gondolatok vannak, és csak más könyvekkel lehet rájuk válaszolni.

Contat: De ön nem válaszolt sem Merleau Pontynak, sem Lévi-Straussnak, sem Raymond Aronnak, akik mégiscsak az ön gondolatait vitató szövegeket írtak.

Sartre: Nem, minek tettem volna? Megmondtam, amit mondani akartam, és ők másként vélekedtek. Aki nem ért egyet azzal, amit egyesek rólam írnak, csak mondja meg. Ez nem az én dolgom. Nincsen ebben lekcisnylés. Távol-

ról sem becsülöm le például Lévi-Strausst — kiváló etnológusnak tartom —, de véleményem szerint *A dialektikus ész kritikájáról* képtelenségeket írt. De hát miért is hánytorgatnám ezt fel?

Contat: És az egyszerű eszmecsere?

Sartre: Gyűlölöm az elméleti vitákat értelmiségek között, mindenki mindig saját színvonala alá süllyedt, és óriási butaságokat mond.

Contat: Sosem talált olyan új gondolatra, amely egy párbeszéd során fogalmazódott volna meg?

Sartre: Soha. Simone de Beauvoir jelenlétében még ki tudtam fejezni éppen alakuló gondolatokat: neki vázoltam fel a könyv megírása előtt *A lét és a semmi* alaptételeit. Ez a „különös háború” (1939—1940. — A szerk. megj.) idején történt. Minden ötletemet kifejtettem neki, még a megvalósítás folyamatában.

Contat: Mert filozófiailag azonos színvonalon vannak?

Sartre: Inkább mert csak ő egyedül ismerte éppúgy az előzményeket és engem, mint én magam. Ezért ő az eszményi beszélgetőtárs, a Partner, amelyet szinte sosem találni. Egyedülálló szerencse volt. Valószínűleg sok író, férfiak és nők kaptak nagyon értelmes társtól szeretetet és segítséget. Például George Eliotnak rengeteget segített a második férje. De ami kapcsolatomban Simone de Beauvoirrall valóban egyedülálló, az éppen az azonos hullámhossz.

Contat: Önök egymásnak adják meg az ún. „imprimatur”-t?

Sartre: Pontosan. Ez a helyes kifejezés. A kritikák, amelyek azután megjelennek az újságokban és folyóiratokban, több vagy kevesebb örömet szerezhetnek, de nem számítanak igazán. Az undor óta állandóan így van.

Contat: Ugye előfordult, hogy Simone de Beauvoir bírálata ellen is védekeznie kellett?

Sartre: Éppen ezt akartam mondani! Még veszekedtünk is... De tudtam, hogy a végén neki lesz igaza. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy mindig elfogadom a kritikáját, de többnyire ez történik.

Contat: Ön éppoly szigorú vele, mint ő önnel?

Sartre: Pontosan. Nem lenne értelme másképp, mint a legnagyobb szigorral bírálni azt, akit szeretünk.

A tőkét nem értette...

Contat: Tehát azt állítja, Simone de Beauvoir az egyetlen vitapartnerre. De azoknak a beszélgetéseknek, melyeket diákkorában Nizannal vagy Aronnal folytatott, csak maradt némi nyoma...

Sartre: Végeredményben nem maradt. Sokat beszélgettem Aronnal vagy Politzerrel, de különösebb haszon nélkül. Nizannal, nos, vele már inkább. Csakhogy minket az választott el, hogy ő marxista lett, vagyis olyan eszmerendszerre hivatkozott, amelyet abban az időben, amikor barátok lettünk, még nem sajátítottam el egészen, s ennek a gondolkodásmódnak a konzekvenciái messzebbmenőek, mint ahogy ő azt akkor vélte. En hirtelen egy olyan gondolatvilággal találkoztam, amelyet alig értettem s alig ismertem — olvastam ugyan *A tőkét*, de nem értettem, tehát meg se változtathatott —, és ez a gondolatvilág zavarba hozott, mint valami gúnyos fintorgás, mert egy másik ember, valaki, akit szerettem, súlyos igazságként használta, úgy, hogy engem nevetségessé tett vele. Éreztem, hogy a marxizmus kérdésessé tesz engem, mert egy barátom gondolatvilága és barátságunk akadályja lett.

Legalábbis a háborúig a marxizmus valami zavaró volt számomra, szorongást keltett bennem, és jelezte, hogy még távolról sem tudok mindent, sok még a tanulnivalóm. És képtelen voltam megtanulni. Akkoriban Le Havre-ban olvastam Marx műveit és marxista könyveket; de nem sajátítottam el, nem tudta az értelmem befogadni.

A háború idején, a megszállás alatt kezdett hatni rám — egy olyan ellenálló csoporthoz tartoztam, amelyben kommunisták is voltak. És a háború után jegyzetfüzetek tucatját írtam az erkölcsről — sajnos, elveszítettem őket —, ezek a jegyzetek tulajdonképpen a marxizmussal való számvetést tartalmazták.

Contat: Ön ma is, akárcsak 1957-ben, egy marxizmuson belüli egzisztencializmus autonómiáját hirdeti?

Sartre: Igen, éppenséggel azt.

Contat: Vagyis még mindig egzisztencialistának tartja magát?

Sartre: Hülye megjelölés. Amint tudja, nem én választottam: rám akasztották, és én elfogadtam. Ma már nem fogadnám el. De már nem is neveznek egzisztencialistának, legfeljebb lexikonokban, de az nem számít.

Contat: És a csodálat — ismeri ezt az érzést?

Sartre: Nem. Senkit sem csodálok, és nem szeretném, ha engem csodálnának. Az emberek nem csodálnivalók; minden ember egyenlő. Csak abban különböznek, ahogyan cselekszenek.

Contat: Ön egyszer bevallotta nekem, hogy csodálja Victor Hugót.

Sartre: Ó, hát egy kicsit csodálok. Nem is tudnám pontosan megmondani, mit érzek Victor Hugo iránt. Sok kifogásolnivaló van benne, és néhány valóban szép dolog. Mindez zavaros, ellentmondásos, azzal vághatom ki magam, hogy azt mondom: csodálok. A valóságban azonban éppoly kevésbé csodálok őt, mint mást. Nem, a csodálattal mintegy elismerjük valakinek a felsőbbrendűségét. Márpedig én, mint tudja, azt valloim, hogy minden ember egyenlő, s az emberek közötti csodálat nem helyénvaló. A tisztelet az az érzés, amelyet az egyik ember a másiktól elvárhat.

Contat: Inkább mint a szeretetet?

Sartre: Nem, a szeretetet és a tiszteletet: ugyanannak a magatartásnak a két oldalát. Ami nem jelenti azt, hogy tisztelet nélkül nincs szeretet, vagy szeretet nélkül nincs tisztelet. De ha mindkettő megvan, akkor van meg a helyes beállítottság két ember között. Itt még nem tartunk. Akkor érzük majd el, ha a szubjektum teljesen kibontakozhat.

Contat: És hogyan magyarázza ön, hogy barátságaiban állhatatlan, és szerelmi kapcsolataiban állhatatos?

Sartre: Nem vagyok állhatatlan a barátságban. Ha akarja, mondjuk így: a barátságaim nem voltak olyan erősek, mint a szerelmeim. De miért tart állhatatlannak?

Camus, az algíri utcagyerek

Contat: Gondolok például Camus-re.

Sartre: De én sosem voltam Camus ellen! Ellene voltam az írásnak, amelyet a *Les Temps Modernes*-hez intézett; „főszerkesztő úrnak” titulált benne, és badarságokat hordott össze Francis Jeanson cikkéről. (Jeanson kritikája Camus *L'Homme révolté*jéről [1951]; Sartre válasza Camus-nek a *Les Temps Modernes* 1952/53. 8. számában jelent meg. Ez a polémia jelentette Sartre és Camus kapcsolatának végét. — A szerk. megj.) Lehetett Jeansonnal vitatkozni, de nem így: Camus cikke feldühített.



Contat: És a szakítás, ami követte, nem kavarta fel?

Sartre: Nem, igazán nem. Akkor már egyre ritkábban találkoztunk, és minden találkozás vége felé szemrehányásokkal halmozott el: ezt tettem, azt mondtam, amazt írtam, ami nem tetszett neki. Ez nem volt még vizsály, de nem volt éppen üdvös sem. Camus nagyon megváltozott. Az elején, mikor nem tudtam még, hogy nagy író, örökké bolondozott, és nagyon jól csevegtünk egymással; nagyon szabadosan beszélt, én is egyébként, malackodtunk, a felesége és Simone de Beauvoir szörnyülködtek. Két vagy három évig valóban jóban voltunk. Intellektuális vonatkozásban nem volt ajánlatos túl messzire menni vele, könnyen elbizonytalanodott. Egy kissé megmaradt teljesen neveletlen és pimasz algíri utcagyereknak. Valószínűleg ő volt az utolsó igazi barátom.

Contat: Tulajdonképpen sok ember kivált az életéből, főként férfiak.

Sartre: Sok nő is kivált az életemből. Vagy halállal, vagy más módon. Mindent összevetve azonban, nem látom be, hogy barátságaimban állhatatlanabb lettem volna, mint mások. Bost-hoz fűződő kapcsolataim majdnem olyan régiek, mint a Castorhoz fűződők. Azok közül, akiket mi „a családnak” neveztünk, szinte mindegyikkel összejövök. Pouillon például 35 éve barátokozom. Barátságom Giacomettivel furcsán végződött — egy félreértéssel, amelyet a magam számára azóta sem tudtam tisztázni, de ez más fejezet... Röviddel halála előtt ő is ellenem fordult, és ez — véleményem szerint — félreértés volt részéről.

A nők teljesítik ki az embert

Contat: Térjünk vissza a nőkre...

Sartre: Kapcsolataim a nőkkel mindig jobbak voltak, mert a nemek közötti kapcsolat inkább megengedi az objektív és szubjektív egyidejű jelenlétét. Egy nővel való kapcsolat akkor is gazdag, hogyha nem fekszik le vele az ember. [...] Mindenekelőtt itt van a szavak nélküli nyelv, a gesztus, a tekintet nyelve. Nem a tulajdonképpeni nemi kommunikációra gondolok. S ami magát a beszédet illeti, mélyebbről jön, a nemiségből, ha szerelmi kapcsolatról van szó. Egy nő mellett az ember a maga teljességében van jelen.

Contat: Mióta csak ismerem, feltűnt nekem valami: gyakran nagyon szigorúan beszél a barátairól.

Sartre: Mert ismerem őket! És ma-

gamat! Beszélhetnek önmagáról is nagyon szigorúan.

Contat: És ha megtenné, mit mondana?

Sartre: Főként azt, hogy radikalizmusomban nem mentem el a végsőkhöz. Természetesen rengeteg hibát követtem el életemben, kisebb és nagyobb, így vagy úgy magyarázható hibákat, de alapjában véve minden hibámat az okozta, hogy nem voltam eléggé radikális.

Contat: Ön csodálatos módon mentesnek tűnik a büntudattól.

Sartre: Ez igaz. Sosem érzem magam bűnösnek, és nem is vagyok az. A szülői házban gyermekkoromtól ültették belém az érzést, hogy érték vagyok, rendkívüli képességű gyermek. Ugyanakkor ott volt véletlenszerűségem érzete, amely kissé ellentmondott az érték fogalmának, hiszen az érték egy ideologikus tartalmú és elidegenedést hordozó szövevény, a véletlenszerűség pedig maga a meztelen valóság. De egy cselben találtam meg a kiutat: azt az értéket tulajdonítottam magamnak, hogy én felismerem a véletlenszerűséget, a többiek nem. Így lettem az az ember, aki a véletlenszerűségről beszél, következőképpen azzal bizonyítja értékét, hogy a véletlenben értelmet és jelentőséget keres. Ez nagyon világos.

Contat: Nem gondolja, hogy például az, ahogyan a pénzzel bánik, némi büntudatra vall?

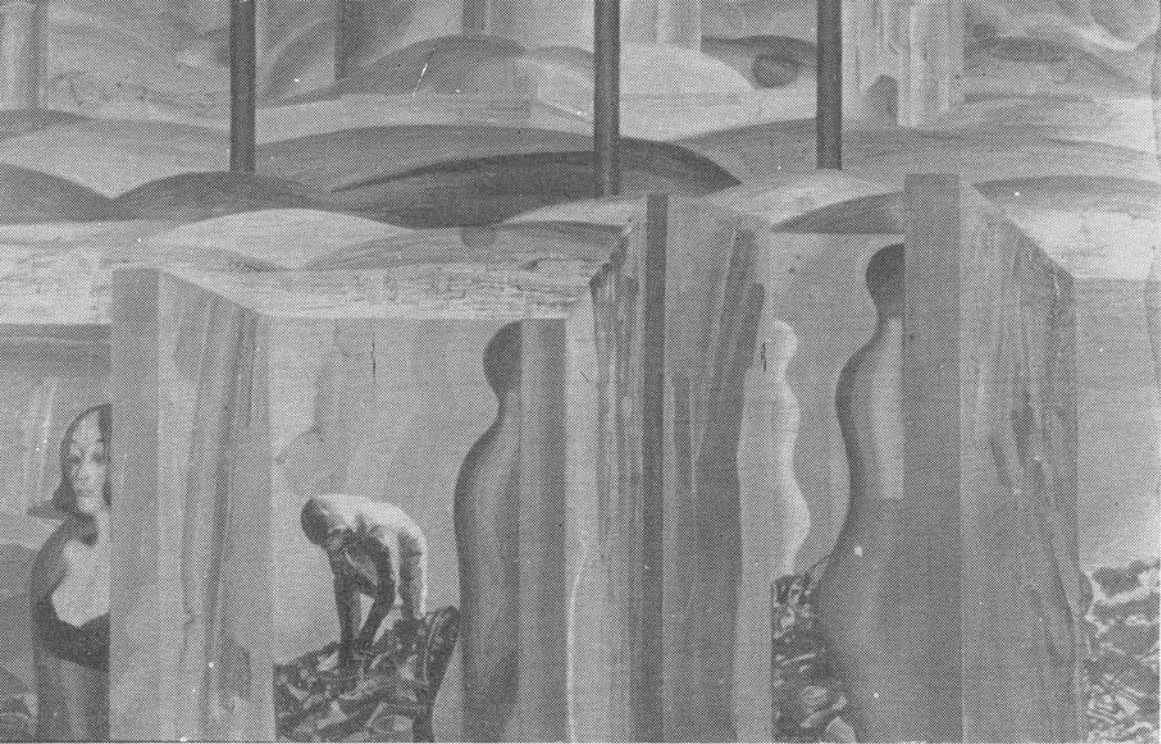
Sartre: Nem hiszem. Mindenekelőtt nem olyan családból származom, ahol a pénz és a munka összefüggését világosan, keményen és szigorúan fogták volna fel. Nagyapám sokat dolgozott, de munkája írás volt, s számomra az írás és az olvasás élvezetet jelentett. Ő élvezte, hogy ír, láttam, amint a levonatokat korigálja, és ez örömet szerzett nekem; a dolgozószobájában könyvek voltak, emberekkel beszélgetett, német órákat adott nekik. És ez volt minden, ami a pénzhöz kapcsolta. Amint látja, nem volt világos összefüggés.

Később, amikor már magam is írtam, nem létezett számomra összefüggés a megalkotott könyvek és a besepert pénz között: nem is értettem, mert azt gondoltam, hogy egy könyv értéke csak évszázadok múlva derül ki. Következőképp számomra a pénz, amit könyveim hoztak, bizonyos mértékig véletlenszerű volt. Úgy is mondhatnók, hogy a pénzzel kapcsolatban eredeti beállítottságomnál maradtam.

Ott volt a munkám, az életmódom, erőfeszítéseim, amelyek örömet okoztak — mindig szívesen írtam —, s végül tanári hivatásom, amely a másikkal vala-



PAULOVICS LÁSZLÓ: BARÁTOM, A TÁJKÉPFESTŐ



PAULOVICS LÁSZLÓ: 1. A RÉGÉSZET KORA
2. CSALÁDI EMLÉK



melyest összefüggött, és nem jelentett megterhelést: szívesen gyakoroltam. Miért járt volna nekem ilyen körülmények között pénz? És mégis megfizettek.

Contat: Inkább arra gondoltam, ahogyan a pénzt elajándékozta.

Sartre: Ahhoz, hogy a pénzt elajándékozzam, lennie kellett. És pénzem 18-19 éves koromtól volt, amikor az École Normale-ba jártam, és óraadással kerestem pénzt. Tehát volt pénzem, és valamennyit el lehetett belőle ajándékozni. De mit ajándékoztam el? Némi ezüstöt meg papírt, amit a nekem örömet jelentő munkámért kaptam. Nem érzékelttem a pénz értékét, a súlyát: számomra csak papírszeletek voltak, továbbadtam őket, ahogy kaptam — semmiért.

Contat: De kívánhatta volna, hogy megvegyen és birtokoljon dolgokat.

Sartre: Néha előfordult. Nem ajándékoztam el mindent, amit kaptam, vásároltam is. De sosem éreztem azt a vágyat, hogy egy ház vagy egy lakás egyedül az enyém legyen. Semmiképp se hiszem, hogy ajándékozási hajlamom a legkisebb mértékben is összefüggne valami büntudattal. Ajándékoztam, mert megtehettem, és mert akiknek szükségük volt rá, érdekeltek. Sosem azért ajándékoztam pénzt, hogy megváltsam magam egy büntől, vagy mert a pénz, mint olyan, terhemre lett volna.

Vastag pénztárca, magas borralaló

Contat: Amint megismertem, rögtön feltűnt, hogy ön gyakran hord magánál vastag bankjegycsomót. Miért?

Sartre: Ez igaz, gyakran több mint egymillió van a zsebemben. Sokszor figyelmzettetek, hogy túl sok pénzt hordok magamnál. Simone de Beauvoir nevelésének találta, és valóban hülyeség. De az igazság kedvéért, ha ezt ma már nem teszem, annak nem az az oka, hogy félek, elveszíthetném vagy ellophatják, hanem mert olyan rosszul látok: felcserélem a bankjegyeket, és ez kínos helyzetbe hozhat. Mégis szeretem, ha pénz van nálam, és kellemetlen, hogy most már nem megy a dolog. Elárulhatom, ön az első, aki erről faggat...

Tudom, kérdésnek tűnik, ha valaki előhúz egy vastag bankjegyköteget. Emlekszem egy szállodára a Côte d'Azur-on, ahol mi (Simone de Beauvoir és én) gyakran megszálltunk; egyszer a főnök-nő helyettese panaszkodott Simone de Beauvoirknak, hogy az elszámolásnál túl sok pénzt húztam elő a zsebemből... De én nem vagyok nábob. Nem. S ha szeretek sok pénzt magammal hordani,

ez megfelel szerintem bizonyos mértékben annak, ahogyan a bútoraim között élek, ahogyan a ruháimat hordom — majdnem mindig ugyanazokat —, a szemüvegemet, az öngyújtómat, a szivarjaimat.

Ez az a kívánság, hogy lehetőleg sok tárgyat, amelyek meghatározóak életemben, magamnál hordjak, mindent, ami hétköznapjaimat az adott pillanatban képviseli. Az a kívánság, hogy a jelen pillanatban teljesen azonos legyek önmagammal, senkitől se függjek, senkitől se kelljen kérnem valamit, minden lehetőségemet közvetlenül elérhetővé tegyem. Ez némi fölényérzetet ad másokkal szemben, természetesen hamis fölényt, jól tudom.

Contat: Néha túlzottan nagy borralalót ad.

Sartre: Mindig.

Contat: Ez kínos lehet annak, aki elfogadja.

Sartre: Most ön túloz.

Contat: De én azt tanultam öntől, hogy lehetővé kell tenni a kölcsönösséget, hogy a nagyvonalúság ne hasson megalázásnak.

Sartre: A kölcsönösség nem lehetséges, de a szívéllyesség igen. A pincérek a kávéházban értékelni tudják, hogy nagy borralalókat adok, és szívéllyességgel viszonzozzák. Még arra is gondolok, hogy ha egy ember borralalókból él, hadd adjak neki olyan sokat, amennyit csak tudok, mert ha már valaki belőlem él, legalább éljen jól.

Contat: Ön rengeteget keresett...

Sartre: Sokat kerestem, valóban.

Contat: Ha összeadnánk, mennyit keresett, hatalmas összeg jönne ki. Mit csinált a pénzzel?

Sartre: Erre nehezen tudnék válaszolni. Adtam belőle másoknak, és magamra is költöttem. Sokat, ez azt jelenti, hogy könyvekre, utazásokra — nagyon sokat költök utazásokra. Régebben, amikor több pénzem volt, mint most, mindig arra hajlottam, hogy többet hordjak magamnál, mint amennyi szükséges.

Contat: Félelemből, hogy nem lesz elég?

Sartre: Talán egy kicsit azért is. Nagyanyám, ha pénzt adott, mindig azt mondta: hátha megrogalsz valamit, legyen néhány garas nálad. Ebből megmaradt valami bennem. Most sem érzem egészen jól magam, ha nincs sok a folyószámlámon. Ez a helyzet jelenleg. És

voltak idők, amikor egy fityingem se volt. Egyszer anyámtól kaptam 12 milliót, hogy kifizethessem az adómat. Azt lehet mondani, hogy mindig többet költöttem, mint amennyim volt... Nem tettem félre az adóra... Néhány éve a Gallimard valamennyit visszatart a folyószámlámról az adóhivatal számára...

Contat: És mire költi a pénzét?

Sartre: Az utazásokat leszámítva, végül is nagyon keveset költök magamra. Naponta egyszer vendéglő, de mindig kísérettel — ez napi tizezer frank —, cigaretta, nagyon ritkán valami ruhadarab, a könyveket kapom — régebben sok könyvet vásároltam, de az az idő elmúlt —, a házvezetőnő, a viszonylag drága lakás — 200 000 frank havi házbér. S ezzel még nem soroltam fel a teljes havi kiadásomat.

Contat: Mégis, mennyit költ havonta?

Sartre: Összesen? Vannak emberek, akik tőlem függnek anyagilag: ez összesen éppen másfél millió régi frank havonta. Több, mint amennyit magamra költök, ami kerek 300 000 régi frank. Összesen tehát kb. egymillió-nyolcszáz-ezer régi frank havonta. És Puig gazdálkodik azzal a 725 000 régi frankkal, amit a Gallimard-tól minden hónapban a könyveimért kapok — többet is, rendszerint egymilliót.

Contat: És honnan származik az a millió?

Sartre: Egy része a Szerzői Szövetségtől a műveimért, amelyeket Franciaországban adnak elő színpadon, rádióban vagy a televízióban: más része Gisèle Halimától, aki irodalmi megbízottam a külföld számára — ez színdarabjaim, filmek jövedelme, interjúk utáni bevételek stb. Mindez sokkal többet hoz, mint a könyveim. A múlt évben, ha jól emlékszem, 15 millió adót fizettem. És van még egy önállósági nyugdíjam is, kerek 800 000 régi frank egy féltre. A legtöbbet az hoz, ami Gisèle Halimi kezén megy át: rendszerint évente kétszer jön be, és nagyon sok, több millió. De most éppen semmi sincs belőle, és először kérdem magamtól, miből fedezzem a költségeimet.

Contat: Tehát már szóba sem kerülhet, hogy különböző csoportokat támogasson, ahogy régebben tette, például a Liberation című újságot?

Sartre: Nem, már nem vagyok abban a helyzetben.

Most klasszikus vagyok

Contat: Váltunk témát. 1967-ben mondta ön, hogy: „A Pléiade egy sirem-

*lék, nem akarom magam élve eltemet-
tetni.“ Később megváltoztatta a véleményét, és mi, Michel Rybalka és én nem-sokára ki fogjuk adni a regényeit a Pléiade-ban. Miért változtatta meg ere-deti magatartását?*

Sartre: Mindenekelőtt Castor és mások befolyására, akiket megkérdeztem, mi a véleményük, és azt mondták, hogy nagyon jó lenne. Közben megjelentek a Pléiade-ban más élő szerzők is, nincs már tehát sirkő jellege. A Pléiade-ban megjelenni voltaképp átmenet a híresség egy másik formája felé: klasszikus leszek, míg régebben az írók egyike voltam.

Contat: Más szóval: szentté avatás?

Sartre: Hát az, persze. És ez most jól-esik, sőt most már egyenesen sietős lett nekem a Pléiade. Azt hiszem, ez gyermekkoromból származik, amikor a szerzők versengtek a megtiszteltetésért, hogy egy nagy, figyelmesen gondozott kiadásban jelenjenek meg. Ebből meg-maradhatott valami bennem: talán ugyanabban a sorozatban jelenek meg, mint Machiavelli...

Contat: Ön máris klasszikus... Elkö-telezett klasszikus. De nem retteg, hogy gondolkodásának legnépszerűbb része — a szabadság és a személyes felelősség fogalma — akadályozhatja egy reális politikai öntudat kialakulását?

Sartre: Ez lehetséges. De azt hiszem, ilyenfajta félreértések mindig adódhatnak, ha egy mű eljut közönségéhez. Ami a legelevenebb és legmélyebb része egy filozófiának, az eredményezheti a legtöbb jót, de ha tévesen értelmezik, a legtöbb szerencsétlenséget okozhatja. Valóban úgy vélem, hogy az a szabadságelmélet, amely nem tisztázza egy-idejűleg, hogy mi az elidegenedés, hogy milyen mértékű lehet a manipuláció vagy az elutasítás, meghamisítja, ön-maga ellen fordíthatja a szabadságot, és keserves csalódást jelenthet egyeseknek, akik nem értik e teória minden impli-kációját, és azt hiszik, mindenütt ott van a szabadság. De ha pontosan azt olvassák, amit írtam, akkor, azt hiszem, nem lehet ilyen tévedésbe esni.

Tévé-sorozatomban ennek a politikai vonatkozásait fogom megmagyarázni. Ez lesz az utolsó két vagy három adás nagy témája. De én mindezt meghatározott, konkrét példákkal akarom megvilágítani, és nem filozófiával vagy filozofikus meg-fogalmazásban.

Contat: És hiszi, hogy meggyőzi majd az embereket?

Sartre: Azt nem tudhatom. De meg-próbálok.

Contat: Nemrég írta François George a Les Temps Modernes-ben: „Ha nem sikerült a gondolataimmal több embert meggyőzőnöm, akkor azok a gondolatok nem voltak eléggé igazak.“ Mondana ön ilyesmit?

Sartre: Aki mondta, jól mondta, és egy bizonyos korban mindenki így gondolkodik. De ez még nem bizonyítja, hogy igaz; vannak gondolatok, amelyeknek több időre van szükségük, hogy győzzenek. Mindenkinek lehetnek csüggedt pillanatai. Egy ilyen pillanatban én is mondtam volna valami hasonlót. De minthogy ez a „minden ember“ túlbecsülését jelentené — itt a gondolat igazsága kérdőjelezte meg, és nem a „minden emberé“ —, inkább azt állítanám, hogy a helyes gondolatoknak azonnal hatniuk kellene; ami szintén hamis. Képzeljük el a haldokló Szókratészt, amint ilyet mond; milyen nevetséges lett volna! Gondolkodása hatott a világra, de sokkal később.

Contat: Úgy érzi, az ön gondolkodása hatott?

Sartre: Remélem, hogy hatni fog. Azt hiszem, az embernek életében kevés támpontja lehet gondolatai jelentőségének megítélésére, s ez így van jól.

Contat: Az olvasóitól kapott levelek nem jeleznek semmit?

Sartre: Egyéni olvasók levelei ezek — mit képviselhetnek? Különbözően már nem is írnak olyan sokan nekem. Egy időben rengeteg levelet kaptam. Most már alig egyet-egyét. És azok a levelek, amelyeket kapok, egyre kevésbé érdekelnek: ha azt mondják, hogy szeretnek, nem hat meg különösebben, nincs nagy jelentősége.

A nagy hahota

Contat: Vajon a korról jár a közöny?

Sartre: Nem mondtam, hogy közömbös vagyok!

Contat: Mi érdekli még igazán?

Sartre: Már mondtam, hogy a zene. Meg a filozófia és a politika.

Contat: Fel is kavarja?

Sartre: Nem, nincs már sok olyan dolog, ami felkavar. Egy kissé a dolgok fölött állok...

Contat: Akar még valamit mondani?

Sartre: Bizonyos értelemben mindent, és más értelemben semmit. Mindent, mert azon kívül, amit megfogalmaztunk, itt van még minden más; mindent, amit gondosan el kellett volna mélyíteni. De ezt nem lehet egy interjúban. Ezt érzem mindig, ha interjút adok. Bizonyos értelemben az interjúk csonkító hatásúak, mert olyan sok a lehetséges mondandó. Az interjú negatívban mutatja fel a dolgokat... De annak a bemutatására, hogy milyen vagyok hetvenévesen, azt hiszem, minden szükséges elmondott.

Contat: Nem mondaná végül, mint Simone de Beauvoir, hogy „becsapottnak“ érzi magát?

Sartre: Ó, nem, ezt nem mondanám. Különbözően ő maga, amint tudja, élt a jogával, hogy megmagyarázza, nem azt akarta mondani: csalódott az életben, hanem hogy becsapottnak érezte magát abban a pillanatban, amikor azt a bizonyos könyvet írta (*A dolgok hatalma*. 1963. — A szerk. megj.), vagyis az algériai háború után stb. En azonban nem mondanám ezt; semmiképp sem érzem becsapottnak magam, semmiben sem csalódtam. Átéltém embereket, jókat és rosszakat — a rosszak csak bizonyos célok szempontjából rosszak —, írtam, éltem, nincs semmi megbánnivalóm.

Contat: Mindent összevetve, eddig még elégedett tehát életével?

Sartre: Nagyjából és egészében igen. Nem tudom, mit kellene benne kifogásolnom. Az élet megadott mindent, amit akartam, még a belátást is, hogy nem volt különös élet. De mit tehetünk?

(A beszélgetés a kijelentés rczignált hangnemét értékelő, ellenállhatatlan kacagással végződik.)

Sartre: Meg kell őrizni a nevetést. Írja oda: „Hahota.“

Balla Zsófia fordítása